

TARİHİ KAYIT'A (*SHĪJĪ* – 史記) GÖRE FERGANA VADİSİ

FERGANA VALLEY ACCORDING TO THE HISTORICAL RECORD (*SHĪJĪ*-史記)

Adile BALCI^{ID}

Öz

Han Hanedanlığı İmparatoru Wudi (武帝) döneminde (M.Ö 141-87) Yuezhilere elçi olarak gönderilen Zhang Qian (張騫, 138-126), Yuezhilere ulaşmadan Hunlara esir düştü. 10 yıllık Hun esaretinden sonra kaçmayı başaran Zhang Qian, batıya doğru ilerleyerek Fergana Vadisi topraklarına ulaştı. Birkaç yıl batı topraklarında kaldıktan sonra geri dönerken yeniden Hunlara esir düştü. 10 yılı aşkın bir süreyi Çin'in batısında geçiren Zhang Qian, Han Hanedanlığı topraklarına döndüğünde İmparator Wudi'ye Fergana Vadisi ile burada yaşayan etnik kökenlerin kültürleri ve yaşam tarzları hakkında rapor sundu. Bu çalışmada ilk defa Dayuan kelimesinin anlam karşılığının günümüz Özbekistan topraklarında yer alan Fergana şehrinin olmadığı, *Shiji*'de geçen Dayuan'ın, Fergana Vadisi olduğu literatüre kazandırılarak kavram kargaşasının ortadan kalkmasının sağlanması amaçlanmaktadır. Dönemin ana kaynağı ve Çin tarih yazımının temel metni *Shiji* (Tarihi Kayıt), tarihsel bir perspektiften incelenerek analiz-sentez yapılmıştır. Birincil kaynak olarak Çin kaynaklarından yararlanılmakla birlikte çok sayıda araştırma eserleriyle de çalışma desteklenmiştir. Nitel bir yaklaşım tercih edilerek araştırma verileri, doküman inceleme tekniğiyle ortaya konulmuştur. Ayrıca içerik analizi ile veriler çözümlenerek, Fergana Vadisi'ndeki halkların kültürleri ile birlikte İpek Yolu'nun ilk oluşum temellerinin atıldığı Han Hanedanlığı ile Fergana Vadisi arasında gerçekleşen Han-Dayuan savaşı sebepleri ile sonuçları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hunlar, Han Hanedanlığı, Dayuan, Fergana Vadisi, İpek Yolu, Zhang Qian

Abstract

During the reign of Emperor Wudi (武帝) of the Han Dynasty (141–87 BC), Zhang Qian (張騫, 138–126), who was sent as an imperial envoy to the Yuezhi, was captured by the Xiong-nu before he could reach the Yuezhi. After 10 years of Xiong-nu captivity, Zhang Qian managed to escape and moved westward, reaching the territory of the Fergana Valley. After spending over a decade in West of China, Zhang Qian returned to the Han court and reported to Emperor Wudi about the Fergana Valley, including the cultures and lifestyles of the people living there. This study aims to resolve conceptual confusion by introducing, for the first time in the literature, the argument that the semantic equivalent of the word Dayuan is not the city of Fergana located in today's Uzbekistan, but rather the Fergana Valley as referenced in the *Shiji* (Records of the Grand Historian). The *Shiji*, the principal source of the period and a foundational text of Chinese historiography, was examined from a historical perspective, and an analytical-synthetic approach was employed. While Chinese sources were utilized as primary references, the study was also supported by

* Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul/ Türkiye, adile.balci@msgsu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4490-4039

a wide range of scholarly research. Adopting a qualitative approach, the research data was gathered through document analysis. In addition, by analyzing the data with content analysis, the study explores the cultures of the peoples of the Fergana Valley, as well as the causes and consequences of the Han–Dayuan War—an event that occurred between the Han Dynasty and the Fergana Valley region, where the earliest foundations of the Silk Road were established.

Keywords: Xiong-nu, Han Dynasty, Dayuan, Fergana Valley, Silk Road, Zhang Qian

Giriş

Han Hanedanlığı İmparatoru Wudi, Hunların¹ Yuezhileri (月氏)² mağlup ettiğini ve Yuezhilerin ise çaresiz durumda olduklarını öğrendi.³ Han Hanedanlığı tek başına Hunlara karşı güçsüz kalmaktaydı. Bu sebeple Yuezhi halkıyla temas kurarak onları kendine müttefik yapmak istedi. Hunlar Yuezhileri batıya doğru göçe zorladıktan sonra Yuezhi topraklarında yaşamaya başladı. Fakat İmparator Wudi, Hunların giderek daha güçlenmesinden Han Hanedanlığı’nın ise Hunlar karşısında pasif durumda kalmasından rahatsız olarak yeni strateji planları yaptı. Daha öncesinde Hunlar arasında yönetici değişikliği esnasında ortaya çıkan iç karışıklıkları referans alan İmparator Wudi, Hunlar arasında yeni bir yönetici değişikliğindeki kargaşadan faydalanmak istedi.⁴ Bu nedenle de Hunlara karşı müttefik arayışı içine girdi. Yuezhiler ile stratejik bir ittifak kurmak ve Hunlara karşı birlikte hareket etmek için Zhang Qian elçi olarak Yuezhilere gönderildi.⁵

Yuezhilere ulaşmak maksadıyla yola çıkan Zhang Qian Hunlara esir düştü. Yaklaşık 10 yıl Hunlarla yaşayan elçi, daha sonra kaçmayı başararak Hunların yaşadığı toprakların batısında yer alan Dayuan’a⁶ doğru yürüdü. Dayuan’a varan Zhang Qian, onların güvenini kazanmak için zekice şunları söyledi: “Han Hanedanlığı elçisi olarak Yuezhilere hizmet etmek için gönderildim. Fakat Hunlar tarafından engellendiğim için Yuezhilere ulaşmayı başaramadım. Han Hanedanlığı için artık ben bir ölüyüm. Bu sebeple Han İmparatoru artık başka bir elçi gönderecektir” dedi. Zhang Qian’ın bu açıklaması sonucunda Dayuan halkı ona inandı ve güvendi.⁷ Bundan sonra Zhang

1 *Shiji*’de doğrudan Hunlar olarak bahsedilmez. Han İmparatoru ilk kez burada Hunlardan “Hu” olarak bahseder. Hu, yabancı demektir.

2 Yuezhiler (月氏) Çin’in kuzey batısında yaşamış olan Türkistan’ın göçebe halklarından biridir. Yuezhi adına, ilk defa MÖ III. yüzyılda rastlanır. Tarım Havzası’nın batısı ilk yerleşim yerleri olarak bilinmektedir. Daha sonra ise Maverainnehir, Baktriya ve ardından Güney Asya’ya göç etmişlerdir. Anavatanları Türkistan’daki Tanrı Dağları ve Gansu Eyaleti civarıdır. Bk. Sema Gökenç Gülez, *İpek Yolu’nun Öncüsü Zhang Qian’in Batı Bölgesi Seyahati ve Hun-Çin İlişkilerine Etkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 2022, s. 724.

3 Sima Qian 司马迁, *史记*, 卷八十六, 刺客列传, Zhonghua Shuju (中华书局), Beijing 1982.

4 Hunlardaki yönetici değişikliği olarak adlandırılan aslında Hun lideri Chanyu’dur. Chanyu (单于), Çin kaynaklarında Hun liderlerine verilen addır. Türkçede kağan olarak ifade edilmektedir.

5 Han Kayıtları (Han Shu, 汉书), Juan 6 六卷.

6 Birçok araştırmacı Dayuan’ın bugünkü Özbekistan topraklarında yer alan Fergana olduğunu ileri sürse de *Shiji*’de geçen bu bölge Fergana Vadisi’ni işaret etmektedir. Fergana Vadisi’nin Özbekistan topraklarında kalan kısmı ilk kez MS. V. yüzyıldaki resmî kayıtlarda Fergana olarak anılmaya başlanmıştır.

7 Dayuan halkının Zhang Qian’ın bu açıklamasına inanıp güvenmesi, *Shiji*’de (Tarihi Kayıt) geçtiği gibi bire bir transkripsiyonu yapılarak yazılmıştır. Bu güveni kazanmasına dair öncesine ait kaynaktaki başka bir açıklama yoktur.

Qian, Dayuan yöneticisi tarafından elçi olarak Kangju'ya gönderildi. Zhang Qian, Kangju'ya vardığında ise Kangju yönetimi, Dayuezhilerin (Büyük Yuezhiler) eline geçti. Daha sonra ise Dayuezhi Kralı Hunlar tarafından öldürüldü. Bunun sonucunda ise Zhang Qian Dayuezhi'den Daxia'ya (Baktriya) gitti. Bir yıl kadar Baktriya'da kalan Zhang Qian, Han Hanedanlığı'na geri dönmek isterken yeniden Hunlara esir düştü. Zhang Qian bir yıl kadar daha Hunlarda esir kaldı. Ardından ise Hun hükümdarının ölmesi sonucu ortaya çıkan iç karışıklıklardan yararlanan Zhang Qian, Han Hanedanlığına geri dönmeyi başardı.⁸

Zhang Qian, Han Hanedanlığı İmparatoru tarafından elçi olarak Yuezhilere gönderildiğinde tek başına değildi. Elçiler yaklaşık 100 kişiden oluşan bir kabile halindeydi. Fakat Yuezhilere gitmek için yola çıkan ve Hunlara esir düşen bu elçilik kafilesinden yıllar sonra Han Hanedanlığı'na geri dönmeyi başarabilen sadece Zhang Qian ile Tangyifu 堂邑父 idi.⁹ Bu çalışmanın ana kaynağı *Shiji*, Tangyifu'dan, Han Hanedanlığı dönemindeki Batı Bölgeleri'nden bir Hu adamıydı şeklinde bahsetmektedir.¹⁰ Tangyifu, Zhang Qian'a yıllar süren yolculuğunda rehberlik etmişti ve iyi bir okuydu. *Shiji*'de geçen bu açıklamalara bakıldığında, Tangyifu, Dayuan bölgesini iyi bilen biriydi. Kendisinden Hu olarak bahsetmesinden de anlaşılacağı üzere o, Han-Çin kökenli değildi. Çünkü Han Hanedanlığı kaynaklarda Han kökenli olmayan herkesi Hu (yabancı) olarak adlandırmaktaydı.¹¹

Zhang Qian ile Tangyifu Han Hanedanlığı topraklarına döndükten sonra her ikisine de İmparator Wudi tarafından önemli görevler verildi. Tangyifu, elçi manasına gelen shijun (使君) ünvanıyla görev aldı. Zhang Qian ise ilk kez imparator fermanı ile saray baş ustası olarak görevlendirildi. Ayrıca imparatorun sağ kolu, imparatorun sonra ikinci yetkili, imparatorun sonra tüm görevlerin en yetkilisi manasına gelen Taizhong Daifu (太中大夫) ünvanıyla görevlendirildi.¹²

Tangyifu ile Zhang Qian, Han Hanedanlığı topraklarına geri döndükten sonra uzun yıllar birlikte yaşadıkları Hunların gelenekleri, kültürleri, siyasi ve askerî yapıları hakkında öğrendiklerini Han İmparatoruna aktardılar. Bu bilgiler sadece Hunlar ile ilgili değildir. Zhang Qian, esir düştüğü Hunlardan kaçmayı başararak batı yönüne doğru yol alarak ulaştığı Dayuan bölgesi hakkında gördüklerini de yazdı. Zhang Qian Seyahatnamesi olarak geçen bu kayıtlar *Shiji*'de detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.¹³

8 Sima Qian (司马迁), 史记, 卷一百二十三 大宛列傳.

9 Pulat Otkan, *Tarihçinin Kayıtları'na (Shiji) Göre Hunlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Bs. İstanbul 2023, s. 96.

10 Sima Qian (司马迁), 史记, 卷一百二十三 大宛列傳, 刺客列傳, Zhonghua Shuju (中华书局), Beijing 1982.

11 Sima Qian (司马迁), 史记, 卷一百二十三 大宛列傳.

12 Taizhong Daifu (太中大夫) ünvanı ilk kez Tarihî Kayıt *Shiji*'de Zhang Qian için verilmiş bir ünvanıdır. Aradan 7 yüzyıl geçtikten sonra Batı Wei Hanedanlığı döneminde devletin idari yapısını belirleyen Altı Ofis kuruldu ve bu ofiste günümüz bakanlık düzeyindeki ünvan ve görevler oluşturuldu. Bu Altı Ofis düzeyindeki ünvan ve görevlerin kullanımı ise Kuzey Zhou Hanedanlığı döneminde uygulamaya koyuldu. Ancak idari yapıdaki başarısızlıklar sebebiyle yönetim çok uzun sürmedi. Bu nedenle Altı Ofis özellikle başta Sui Hanedanlığı devamında ise Tang Hanedanlığı'nın idari yapısının oluşmasında önemli bir temsil oldu. Bk. ZS, Bölüm 24 Lu Bian Biyografisi, s. 404.

13 Tarihî Kayıt (史记) Çin tarihindeki ilk ünlü tarihçi Sima Qian tarafından MÖ. 104-MÖ. 91 yıllarında yazılmıştır.

Fergana Vadisi

Shiji'nin 123. bölümü, “Dayuan Monografisi” (Dayuan Liezhuan-大宛列傳) olarak geçmektedir. Monografi başlığı Dayuan olmasına rağmen metin içerisinde Dawan adı da zikredilmektedir. Bu nedenle Dawan farklı bir bölge veya isim değildir. Dayuan ile Dawan aynı anlamlara gelmekte olup aynı coğrafyayı işaret etmektedir. Dayuan veya Dawan (大宛) kelimesinin analizi yapıldığında “da (大)” büyük ve geniş anlamlarına gelirken hem “yuan” hem de “wan (宛)” olarak telaffuz edilen kelime ise ince, dolambaçlı, dönemeçli ve eğri bögürü anlamlarına gelmektedir. Çince kelime analizi ve *Shiji*'nin 123. bölümü olan “Dayuan Monografisi”ndeki bilgilere göre, Dayuan bölgesinin günümüz Kırgızistan'ının güneyine, Özbekistan'ın doğusuna ve Tacikistan'ın kuzeyine uzanan Fergana Vadisi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Çin hanedan yıllıklarının tarih yazımı usulü değerlendirildiğinde, Çin kaynaklarında tek bir şehirle ilgili ayrı bir bölümün yazıldığı görülmemiştir. Bu nedenle “Dayuan Monografisi”, daha geniş bir perspektiften değerlendirilmiştir. Neticede Dayuan'ın sadece bugünkü Fergana şehriyle sınırlı olmadığı, aksine tüm Fergana Vadisi'ni kapsadığı yönündeki yeni bir yorumlama ile literatüre katkı sağlanmıştır.

Zhang Qian'ın Hunlardan kaçmayı başardıktan sonra batıya doğru gittiği yerler Dayuan, Dayuezhi, Daxia ve Kangju topraklarıydı. Ayrıca *Shiji*'deki bilgilere göre Zhang Qian, Dayuan civarında beş veya altı büyük komşu ülkenin varlığından da söz etmektedir. Dayuan (大宛) Monografisinde Dayuezhi 大月氏, Daxia 大夏, Kangju 康居, Wusunlar, Yancai ve Yutian (于田) hakkında bilgiler detaylı şekilde ele alınmıştır.¹⁴

Dayuan, Han Hanedanlığı'nın batısında ve Hunların yaşadıkları coğrafyanın güneybatısında yer almaktaydı. Han Hanedanlığı topraklarına binlerce kilometre mesafedeydi. Kayda göre yerli halkı tarımla uğraşmakta, tarlalarını sürmekte, pirinç ve buğday yetiştirmekteydi. Ayrıca üzüm yetiştiriciliğinin de oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır. *Dayuan* halkının üzüm yetiştiriciliğinden faydalandıkları ve bol miktarda üzüm şarabı ürettikleri Çin kaynaklarında belirtilmektedir. Bu durum, bölgenin sadece tarımsal üretim açısından değil, aynı zamanda kültürel etkileşim açısından da önemli bir rol oynadığını göstermektedir.¹⁵

Dayuan bölgesinin atları oldukça meşhurdu. Çin kaynaklarında ma hanxue (马汗血) veya hanxue ma (汗血马) olarak bahis edilen bu atlar Fergana Vadisi atları olarak literatüre geçmiştir.¹⁶ Kaynaklarda bu atların başka bir cinsle karışmadığı yani melez bir tür olmadığını

Toplamda 130 bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızda özellikle yararlandığımız Hunlar hakkında detaylı bilgi veren Hunlar Monografisi (匈奴列傳) 110. bölümde ve Fergana Vadisi Monografisi (大宛列傳) ise 123. Bölümde yer almaktadır.

14 Sima Qian (司马迁), 史记, 卷一百二十三 大宛列傳, 刺客列傳, Zhonghua Shuju. (中华书局), Beijing 1982.

15 Sima Qian (司马迁), 史记, 卷一百二十三 大宛列傳, 刺客列傳,.

16 Pulat Otkan, *Shiji*'de geçen ma hanxue (马汗血) veya hanxue ma (汗血马) kavramlarını, “atları kan terler” şeklinde tercüme etmiş ve Fergana atına da “Göksel At, İlahi At” manalarına gelen “Tian ma (天马)” adı verildiğini söylemiştir. Bk. Pulat Otkan, *Tarihçinin Kayıtları'na (Shiji) Göre Hunlar*, s. 97, 104; Ma hanxue literatüre Fergana Atı olarak geçmiştir. Ayrıca *Shiji*'de geçen cümlelerden de orijinal bir at türü olduğu anlaşılmıştır.

önemi vurgulanmıştır. Fergana Vadisi atlarının doğurduğu atların da Fergana Vadisi cinsi olduğu ifade edilmektedir.¹⁷

Fergana Vadisi'nde irili ufaklı olmak üzere 70'ten fazla şehir vardı. Şehirler çok sayıda odacıktan oluşan surlarla kaplıydı. Burada yüzbinlerce insan yaşamaktaydı. Askerleri ata binerdi. At üstünde mızrak ve yay kullanarak ateş edip saldırırlardı. Fergana Vadisi'nin kuzeyinde Soğdların ülkesi olan Kangju, batısında Dayuezhi, güneybatısında Daxia ve Dayuezhilerin de batısında Anxi olmak üzere komşuları yer almaktaydı.¹⁸

Fergana Vadisi Komşuları

Shiji adlı tarihî kayıta geçen Kangju 康居 veya Kang 康, Fergana Vadisi'nin kuzeybatısında yer almaktaydı. Birçok araştırmacı tarafından Sogdiana bölgesi olduğu işaret edilmiştir.¹⁹ Kang 康, özgürlüğüne düşkün, bolluk ve bereket içinde yaşayan, sağlıklı, mutlu ve iyi görünen anlamlarına gelirken, ju 居 ise ikametgâh, ev, oturmak, mesken ve barınmak manalarına gelmektedir. Bu bağlamda Kangju, bolluk ve bereket içinde, özgürce yaşayan halkın oturduğu, mesken tuttuğu yer anlamına gelmektedir. Kangjuler, Fergana Vadisi'ne 2000 li²⁰ uzaklıkta yaşamaktaydılar. Kanglar, Yuezhiler ile aynı geleneklere sahipti. 80.000 ile 90.000 arasında kişi telli çalgı çalmaktaydı. Kanglar, hem güneydeki Yuezhileri hem de doğudaki Hunları denetlemekteydi.²¹

Shiji'de anlatılan Kang veya Kangju günümüz Türkistan coğrafyasındaki Özbekistan'da yer alan Taşkent, Semerkand ve Buhara arası toprakları kapsıyordu. *Han Hanedanlığı* kitabında Kangjuler, Kang Guo yani Kang Ülkesi veya Devleti olarak ifade edilmiştir.²² Ayrıca bugünkü Özbekistan'daki Taşkent şehrinin de başkentleri olduğu anlatılmaktadır. *Han* kitabından Kang Devleti'nin MÖ. I. yüzyıldaki nüfuslarının 600.000 olduğu anlaşılmaktadır. Burada yaşayan halkın yaşam tarzları ve geleneklerinden bahsedilirken etnik kökenleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Fakat *Han* kitabındaki bilgilere göre Kang Devleti'nde farklı etnik kökenlere sahip kişiler bir arada yaşamaktaydı. *Han Hanedanlığı Tarihi Kitabı*, *Zhou Hanedanlığı Kitabı*, *Sui Hanedanlığı* ile *Eski Tang Kitabı* kayıtlarında Kang Guo olarak ifade edilmeye devam eden bu halkın, İpek Yolu'nun hâkimleri olan Soğdlar olduğu anlaşılmaktadır.²³

17 多善馬，馬汗血，其先天馬子也 (Çok sayıda iyi atları vardır, Fergana Vadisi türü atlarıdır, doğurduğu atlar da aynı türdür), Bk. 史记, 卷一百二十三 大宛列傳.

18 Nuranıye Hidayet Ekrem, *Çin Elçisi Chang Chi'en'in Seyahatnamesine Göre Orta Asya'daki Etnik Gruplar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999.

19 Bk. Pulat Otkan, *age.*, s. 96.

20 Geleneksel bir mesafe birimi olan li (里). Çin mili olarak da bilinmektedir. Çin tarihi boyunca li ölçü biriminin değeri zaman zaman sürekli değişiklik göstermiştir. En son 1984 yılında Çin Halk Cumhuriyeti tarafından bir li'nin 500 metre uzunluğa karşılık geldiği karar verilmiştir ve bu tarihten itibaren bu değer temel alınmaktadır.

21 史记, 卷一百二十三 大宛列傳.

22 Edwin G. Pulleyblank, *A Sogdian Colony in Inner Mongolia*, Brill 1952, s. 317-356.

23 Ban Gu, *Han Tarihi*, Zhonghua Shuju, Pekin 1995, s. 3821-3898 (班固; 汉书, 卷九十六中华书局, 北京, 1995年)

Zhang Qian'ın Fergana Vadisi coğrafyasında bulunduktan sonra aktardıklarından bir diğeri ise Dayuezhi hakkındadır. MÖ. 176-162 arasında Hunların baskısına maruz kalarak Hunlar tarafından ağır yenilgiye uğratılan Yuezhilerin çoğu batıya doğru göç ettiler. Bu esnada Yuezhiler, Dayuezhi (大月氏) ve Xiao Yuezhi (小月氏) olmak üzere ikiye ayrıldılar. Dayuezhiler Sakaları²⁴ yerlerinden edip, göçe zorlayarak onların yaşadıkları topraklar olan İli Nehri'nin²⁵ kuzeybatısına göç ettiler. Dayuezhi, Fergana Vadisi'nin batısına 2.000 ile 3.000 li uzaklıkta yer almaktaydı. Dayuezhi halkı Guishui Nehri'nin (犂水河)²⁶ kuzeyinde yaşamaktaydı. Güneyinde Daxia, batısında Anxi ve kuzeyinde de Kangju yer almaktaydı. Dayuezhiler göç ederken hayvanları ile birlikte giderlerdi. Dayuezhilerin gelenekleri Hunların gelenekleri ile benzerlik göstermekteydi. Göç etmeyerek yaşadıkları bölge olan Nanshan Dağı'nda (南山) kalan küçük grup ise "Küçük Yuezhi" (小月氏) olarak adlandırıldı. Bu sebeple kaynaklarda Yuezhiler hakkında hem Dayuezhi hem Xiao Yuezhi hem de Yuezhi olarak bahis edilmektedir. Batıya göç edenler tamamen Dayuezhi olarak adlandırılırken, Güney dağlarında kalanlar ise bazen orijinal isimleri Yuezhi bazen de Xiao Yuezhi olarak geçmektedir.²⁷

Fergana Vadisi'nin güneybatısına 2.000 li mesafe uzaklıkta Daxia (大夏) yani Baktriya yer almaktaydı. Daxia bölgesinde hava sıcak ve rutubetliydi. Daxia'da yaşayan yerli halkın gelenekleri Dayuan'daki halkın gelenekleri ile benzerlik göstermekteydi. Dayuan halkı gibi onların da şehirleşmiş, yerleşik düzende evleri vardı. Daxia halkının tamamını yöneten büyük bir kral, imparator veya hükümdarları olmadığı gibi tüm halkı bir yönetim altında toplayan bir liderleri de yoktu. Sadece bazı şehirlerde çok da etkili olduğu söylenmemekle birlikte şehrin halkının tanıdığı bir lider, şef veya boyun başı anlamlarına gelebilecek biri bulunmaktaydı. Daxia halkının askerleri zayıfı ve savaşmaktan korkarlardı. Fakat şehirlerarası ticaret konusunda oldukça başarılıydılar. Daxia'da bir milyondan fazla insan yaşamaktaydı. Daxia'nın başkenti Lanshi (藍市城) şehriydi ve başkentte çok sayıda tüccar vardı. Daxia'nın kuzeyinde yaşayan Dayuezhiler ile Kangjuler vardı. Dayuezhi batıya doğru göç ederken bütün Daxia şehir beyleri Dayuezhi'ye yenildiler.²⁸

24 Pers kaynaklarında Saka, Çin kaynaklarında da Sai (塞) olarak adlandırılmaktadırlar. MÖ. II. binyıldan başlayıp MÖ. III. yüzyıla kadar, Doğu Türkistan, Türkistan, Kafkasya, Güney Rusya bozkırları, Karadeniz'in kuzeyi, Balkanlar ve Tuna havzası ile Anadolu gibi yerlerde hâkimiyet kuran, erken dönem Türk topluluklarından birisi olan İskitlerdir. Bk. Oktay Özgül, "İskitler'de Atalar Kültü ve Yurt Kavramı", *Düşünce Dünyasında Türkiz*, (2018), s. 58-71.

25 İli Nehri Çin'in kuzeybatısı ile Kazakistan'ın güneydoğusunda yer alır. Daha sonra İli Nehri'nde yaşayan Dayuezhiler, Wusunlar tarafından göçe zorlandı ve bunun sonucunda İli Nehri Wusunların yaşadıkları bölge oldu. Dayuezhiler ise Kangjulerin güneyine indi. Oradan da Daxia'ya (Baktriya) yerleştiler.

26 Han Hanedanlığı döneminde Guishui Nehri (犂水河) olarak anılmaktaydı. Günümüzde ise Türkistan coğrafyasındaki en uzun nehir olan Amu Derya olarak adlandırılmaktadır. Shanxi Eyaleti'ndeki (山西) Yongji (永濟) şehrinin güneyinde yer alır. Lishan (歷山) Dağı'ndan doğar ve Sarı Nehir'e (黄河) akar.

27 Sema Gökenç Gülez, *İpek Yolu'nun Öncüsü Zhang Qian'in Batı Bölgesi Seyahati ve Hun-Çin İlişkilerine Etkileri*, s. 721-742.

28 史记, 卷一百二十三 大宛列傳.

Anxi (安息)²⁹ ise Dayuezhilerin batısına binlerce li uzaklıkta bulunmaktaydı. Yerli halkın geleneklerine bakıldığında tarımla uğraştıkları anlaşılmaktadır. Bu halk pirinç ve buğday yetiştirmekteydi. Ayrıca üzüm de çok yaygındı ve üzüm şarabı da üretmekteydiler. Anxi bölgesi Fergana Vadisi ile çok fazla benzerlik göstermekteydi. Binlerce li alanı kaplayan toprağa sahip olan Anxi, yüzlerce küçük büyük şehirden oluşmaktaydı ve böylece Dayuan bölgesindeki en büyük coğrafi alana sahipti. Guishui Nehri (Amu derya) yakınında bir şehir vardı ve tüccarlar araba ve tekne kullanarak binlerce li uzaklıktaki mesafelere ticaret yapmaya giderlerdi. Para yerine gümüş kullanırlardı. Gümüşlerin üzerine ise mevcut yöneticileri olan kralın başı resmedilirdi. Kral öldüğünde ise eski gümüş paralar yerine yeni gümüş paralar yapılırdı. Bu yeni paralar üzerine de yeni kralın başı tasvir edilirdi. Gümüş sikkelerin basımı kralın yüzünü taklit etme yöntemiyle devam ederdi.³⁰

Hunlar, Fergana Vadisi, Yuezhiler, Dayuezhiler, Kanglar (Soğdlar), Daxia (Baktriya) ve Anxiler (Part İmparatorluğu) hakkında yaşadıkları coğrafya, kültürleri ve menşeleri gibi bilgiler Çin kaynaklarının ilki olan *Shiji*'de ilk defa bahsedilmesi hasebiyle ciddi önem arz etmektedir. Bundan sonraki süreçlerde Batı Bölgeleri hakkında elde edilen bilgilerin temeli *Shiji*'deki Zhang Qian raporuna dayanmaktadır.

Zhang Qian'ın yaklaşık 10 yıl süren Batı Bölgeleri elçilik görevi sonrası, özellikle Fergana Vadisi hakkında İmparator Wudi'ye verdiği rapor sonucunda Han Hanedanlığı ile Fergana Vadisi arasında önemli temaslar gerçekleşti.

Han Hanedanlığı İmparatoru elçi Zhang Qian vasıtasıyla Fergana Vadisi'ndeki Ershi şehrinde (貳師城)³¹ çok sayıda iyi atların olduğunu öğrendi. Fakat bölgedeki halk bu iyi atlarını gizlemekteydi. Han İmparatoru ise Fergana Vadisi atlarını çok beğendiği için bu atlara ulaşmak istedi. Bu gerekçeyle Han İmparatoru savaş arabalarıyla birlikte binlerce altını Fergana Vadisi'ne gönderdi. Bu ziyaret ve hediyelerin karşılığında ise Fergana Vadisi atlarını görebilmek amacıyla Fergana'nın yöneticisini Han topraklarına davet etti. Fakat Fergana Vadisi topraklarının yöneticisi Han Hanedanlığı'nın gönderdiği hediyeleri kabul ederken Han topraklarına davet edilme teklifini reddetti. Han topraklarından gelen elçiye "Han Hanedanlığı halkının çok uzakta

29 618-907 yıllarında hüküm süren Tang Hanedanlığı döneminde 640 yılında kurulan Anxi (安西) Karargâhı ile karıştırılmamalıdır. *Shiji*'de anlatılan Anxi (安息), dönemin Part İmparatorluğu'dur. Fakat Anxi (安西) Karargâhı ise Tang Hanedanlığı yönetimi tarafından Tarım Havzasını korumak amacıyla Kuca, Hotan, Kaşgar ve Karaşehir'de kurulmuş dört farklı karargâhın ortak adıdır. Batı topraklarını pasifize etme amacıyla oluşturulmuştur. Anlushan İsyanı ile karargâh etkinliğini kaybetmiştir.

30 史记, 卷一百二十三 大宛列傳.

31 Ershi şehrinin neresi olduğu hakkında kesin bir yargıya varılamamıştır. Bazı araştırmacılar Kangjulerin başkenti Taşkent olduğunu ileri sürerken bazı araştırmacılar ise günümüz Kırgızistan topraklarındaki Osh şehri olabileceği yönünde yorumlamalar yapmaktadır. Osh şehri olma ihtimali daha yüksektir. Çünkü Han Hanedanlığı doğudan batıya doğru ilerlerken Fergana Vadisi'ne giriş noktalarının en yakını Osh şehridir. Ayrıca Han Hanedanlığı Ershi şehrine saldırı düzenler ve yenilgiye uğrayıp geri döner. Taşkent'e ulaşmak için mesafe daha uzundur. Taşkent'e kadar ulaşmış olsaydı muhtemelen ki Fergana Vadisi topraklarının çoğunu ele geçirmiş olurdu.

yaşadığını, kuzeyde Huların olduğunu, güneyde ise ot ve su bulunmadığını, yiyecek sıkıntısı çeken çok sayıda insanın olduğunu” gerekçe göstererek Han Hanedanlığı’na gitmeyi reddetti.³²

Dayuan’ın Han Hanedanlığı’na gitme teklifini reddetmesi üzerine Han İmparatoru Wudi çok sinirlendi. Dayuan’a giden Han elçilerinin çoğu Dayuan ordusunun güçsüz olduğunu söyledi. Bu gerekçeyle Han Hanedanlığı on binlerce askeriyle Dayuan’a saldırı düzenledi. Han Hanedanlığı tarafından Li Guangli (李广),³³ Ershi Generali olarak atandı. Li Guangli general yetkisiyle Ershi’den iyi atlar toplamak amacıyla görevlendirildi. Fakat küçük şehirlerin bile ciddi kuvvetli bir savunma sergiledikleri ve yiyeceklerini asla Han askerlerine vermedikleri görüldü. Dayuan’a saldırmak pek mümkün görünmüyordu. Çünkü Han askerlerinin bir kısmı Yucheng’e saldırsa da başarısız olup geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Ershi’ya saldıracak olan general, küçük bir şehir olan Yucheng’in bile bu kadar direnmesi sonucunda başkent Ershi’ya saldırmanın mümkün olmayacağını ileri sürdü. Han Hanedanlığı’ndan Fergana Vadisi’ne gönderilen on binlerce askerden sadece çok azı iki yılın sonunda Dunhuang’a (敦煌市) ulaşmayı başarabildi. Fergana Vadisi’nden geri dönebilmeyi başaran elçilerden birinin raporu şu şekildeydi: “Yol çok uzundu ve yeterince yiyecek yoktu. Han askerleri savaştan değil açlıktan yorgun ve bitkin düştü. Fergana Vadisi’ne vardığımızda anladık ki saldırmak için asker sayımız yetersizdi. Fergana Vadisi’ni ele geçirmek için yeterli askerimiz yoktu ve bunu gerçekleştirebilmek için çok çok daha fazla askere ihtiyacımız vardı”.³⁴

Çin kaynaklarına göre Han-Dayuan (汉-大宛战) savaşında Han Hanedanlığı başarısızlığa uğradı. Han İmparatoru bu başarısızlığa oldukça sinirlendi. Bu savaşın tarihsel perspektif açısından önemli bir sonucu vardı. Bu savaş neticesinde Türkistan’daki³⁵ kentleşmiş bir medeniyet ile Han Hanedanlığı yönetiminde olan Çin medeniyeti arasında ilk büyük temas gerçekleşmiş oldu. Bu etkileşim ise MÖ. I. yüzyıldan başlayıp MS. XV. yüzyıla kadar devam edecek olan batı ile doğuyu maddi ve kültürel değişimle birbirine bağlayan İpek Yolu’nun oluşumuna giden yolu açmış oldu.³⁶

Han Hanedanlığı tarafından MÖ. 101 yılında Fergana Vadisi’ne ikinci saldırı düzenlendi. Fergana’nın savunması için Soğdlular destek verdi. İkinci seferde Han Hanedanlığı, Fergana’nın su ihtiyacının karşılandığı kentin dışındaki akarsu kaynaklarının güzergâhını değiştirip Fergana topraklarını susuz bıraktı. Ardından da saldırıya geçti. Han Hanedanlığı için çok pahalıya mal

32 史记，卷一百二十三 大宛列傳。

33 Li Guangli, Han Hanedanlığı’nın ilk dönemlerindeki üç imparatora da hizmet etmiş cesur bir askerî komutandı. Han Hanedanlığındaki görevinin nerdeyse çoğunu Hunlarla mücadele etmekle geçirdi. Ershi Generali olarak atandığında da yaşı ilerlemişti. MÖ. 119’da intihar etmiştir. Bk. Gülnar Kara, “Asya Hunların (Xiongnu) Tarihinde Çinli Komutan Li Ling”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/1, (Bahar 2021), s. 5-6. Ayrıca Li Guang (MÖ.184-MÖ.119) biyografisi hakkında detaylı bilgi için bk. Gülnar Kara, *Çin Kaynaklarında Asya Hunları*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2021, s. 112-134.

34 史记，卷一百二十三 大宛列傳。

35 Orta Asya olarak kullandığımız kavram yerine Türkistan kavramı kullanılmıştır. Orta Asya coğrafyası ile Türkistan coğrafyası aynıdır. Türkistan’dan kastedilen Kazakistan’ın Türkistan şehri değildir.

36 Sun Yuqin (孙玉琴), “Han Tang Shiqi Sichouzhilu Maoyi de Lishi Jingyan ji Xianshi Qishi : (汉 唐时期丝绸之路贸易的历史经验及其现实启示)”, *Guoji Maoyi (国际贸易)*, 8, (2014), s. 16-20.

olsa da ikinci seferde Han Hanedanlığı, Fergana Vadisi'ni yenilgiye uğratarak, meşhur Fergana atlarını elde etmeyi başardı.³⁷

Sonuç

Hunlar, MÖ. 176-162 arasında Yuezhileri mağlup ederek onları batıya doğru göçe zorladı. Bu yenilgi sonrasında Yuezhiler, Da Yuezhi ve Xiao Yuezhi olarak ikiye ayrıldı. Hunların bu galibiyetini öğrenen Han Hanedanlığı İmparatoru Wudi, Hunları baskı altına alıp, onları yenilgiye uğratmak amacıyla Yuezhilere gönderdiği yüz kişiden oluşan elçilik kafilesinden sağ salim geri dönmeyi başaran Zhang Qian'ın yaklaşık 10 yıllık Batı Bölgesi³⁸ esareti, hem Çin tarihi hem Türk tarihi ve batı ile doğu arasındaki ekonomik ve kültürel değişim açısından önemli sonuçlar yarattı. Çin bu etkileşim sayesinde Batı Bölgesi olarak bilinen Türkistan coğrafyasını, Fergana Vadisi'ni ve burada yaşayan halkların kültürlerini tanıma fırsatı elde etti.

Çin, Hunların iyi atları olduğunu biliyordu. Fakat Zhang Qian'ın Fergana Vadisi ziyareti ile Dayuan yani Fergana Vadisi atlarını da tanımış oldu. Çin'in askerî alanda daha da güçlenmesi için iyi atlara ihtiyacı vardı. Bu atları ise Hunlar dışında kendi halinde yaşayan Fergana Vadisi'ndeki halklardan elde edebileceğine inandı. Ancak bu amacını gerçekleştirmedi. Çünkü Çin'in Fergana Vadisi'ne göndermiş olduğu on binlerce asker mağlubiyetle geri döndü. Han Hanedanlığı ikinci Fergana seferinde başarılı olsa da Çin'in Batı Bölgelerini ilk kez tanımasına fırsat sağlayan birinci Han-Dayuan savaşıdır. Çin ile Fergana Vadisi arasında gerçekleşen Han-Dayuan Savaşı doğu ile batı arasındaki siyasi, iktisadi, sosyolojik, ekonomik ve kültürel açıdan öneme sahip olan İpek Yolu güzergâhının oluşmasının temellerini atmış oldu.

Bu çalışmada İpek Yolu güzergâhının ilk temasları hakkında önemli veriler ortaya konuldu. Ayrıca Zhang Qian'ın Han İmparatoru Wudi'ye verdiği rapor aracılığıyla Çin'in batısındaki halkların kültürleri hakkında önemli veriler elde edildi. Bu verilere göre Dayuan'ın anlam bilgisi incelenip, kapsadığı coğrafyaya bakıldığında Fergana Vadisi'ni işaret ettiği anlaşılmıştır. Ayrıca Fergana Vadisi'nde yaşayan Kangların Soğdların ataları olduğu, Daxia'nın Baktriya bölgesi olup Partların yaşadığı bölge ile kültürleri olduğu, Anxi olarak kayıtlara geçen coğrafyanın ise özellikle Tang Hanedanlığı döneminde (618-907) kurulan Anxi Karargâhı ile karıştırılmaması hususları ortaya konulmuştur.

37 Pulat Otkan, *Tarihçinn Kayıtları'na (Shiji) göre Hunlar*, s. 110-115.

38 Batı Bölgesi Çin kaynaklarında Xīyù (西域) olarak geçmektedir.

KAYNAKÇA

- Ban Gu, *Han Tarihi*, Zhonghua Shuju, Pekin 1995, (班固; 汉书, 中华书局, 北京, 1995年).
- Chen Tao, *Üç Devlet Tarihi*, Zhonghua Shuju, Pekin 1982, (陈寿; 三国志, 北京, 中华书局, 1982年).
- Fan Ye, *Son Han Tarihi*, Zhonghua Shuju, Pekin 1995, (范晔; 后汉书, 中华书局, 北京, 1995年).
- Eberhard, Wolfram, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1995.
- Ekrem, H. Nuraniye, *Çin Elçisi Chang Chi'en'in Seyahatnamesine Göre Orta Asya'daki Etnik Gruplar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999.
- Gülez, Sema Gökenç, *İpek Yolu'nun Öncüsü Zhang Qian'in Batı Bölgesi Seyahati ve Hun-Çin İlişkilerine Etkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 2022.
- Kara, Gülnar, *Çin Kaynaklarında Asya Hunları*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2021.
- Kara, Gülnar, "Asya Hunların (Xiongnu) Tarihinde Çinli Komutan Li Ling", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/1, (Bahar 2021), s. 1-28.
- Linghu Defen, *Zhou Tarihi*, Zhonghua Shuju, Pekin 1988, (令狐德棻; 周书; 中华书局, 北京, 1988年).
- Liu, Xinru, *The Silk Road in World History*, Oxford University Press, New York 2010.
- Otkan, Pulat, *Tarihçinin Kayıtları'na (Shiji) Göre Hunlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2023.
- Ögel, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, I-II. Cilt, Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 2025.
- Özgül, Oktay, "İskitler'de Atalar Kültü ve Yurt Kavramı", *Düşünce Dünyasında Türkiz*, (2018), s. 57-44.
- Pulleyblank, Edwin, *A Sogdian Colony in Inner Mongolia*, Brill, Leiden 1952.
- Sima, Qian, *Shiji* (Tarih Kayıtları), Juan 86, Cike Liezhuan (史记, 卷八十六, 刺客 列传), Zhonghua Shuju (中华书局), Beijing 1982.
- Sun Yuqin (孙玉琴), "Han Tang Shiqi Sichouzhilu Maoyi de Lishi Jingyan ji Xianshi Qishi (汉唐时期丝绸之路贸易的历史经验及其现实启示)", *Guoji Maoyi* (国际贸易), 8, (2014), s. 16-20.
- Türker, Nurcan, *Han Hanedanlığı Döneminde Hunlarla Yönetilen He Qin Politikası (Akrabalık ile Sağlanan Barış Politikası) ve Sonuçları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.
- Wood, Frances, *The Silk Road*, University of California Press, Los Angeles 2004.
- Wang Zijin (王子今), "Qian Zhang Qian de Sichouzhilu yu Xiyu Shi de Xiongnu Shidai (前张骞的丝绸之路与西域史的匈奴时代)", *Gansu Shehui Kexue* (甘肃 社会科学), 2, (2015), s. 10-16.

FERGANA VALLEY ACCORDING TO THE HISTORICAL RECORD (*SHIJI*-史记)

Adile BALCI*

During the reign of Emperor Wudi (武帝-141-87 BC) of the Han Dynasty Zhang Qian (张骞, 138-126) 138-126) was sent as an envoy from the eastern lands to the west in order to defeat the Xiong-nu. The envoy Zhang Qian who was captured by the Xiong-nu, lived with the Xiong-nu for many years. Later, he managed to escape from the Xiong-nu and headed west. The envoy, who reached the lands of the Fergana Valley, had the opportunity to establish contact with various peoples there for a while. He even managed to convince the leading ruler of the Fergana Valley and was sent as an envoy again to the Kangju people. Zhang Qian, who spent over a decade in western China, managed to escape by taking advantage of the turmoil within the Xiongnu during a period of imperial succession. Of the 100-member delegation sent by the Han Dynasty, only Zhang Qian and Tangyifu survived; the rest perished in Xiongnu territory and were unable to return. When Zhang Qian returned to the Han Dynasty with Tangyifu, they were received with great joy by Emperor Wudi. They were even rewarded by being appointed to important positions by the emperor. Zhang Qian presented a report to the emperor about the Xiong-nu, as well as the geography, cultures, and peoples of the Western Regions, where he had spent over 10 years. This report included valuable information on the culture, lifestyle and settled patterns of life in the Fergana Valley, along with descriptions of the various ethnic groups living there. The information Zhang Qian presented to the emperor after this trip was recorded in detail in the Historical Record (Shiji-史记), the first of the 24 Dynasties History from Chinese Sources.

Chapter 123 of the Shiji is devoted to the Dayuan monography. Many researchers have stated that Dayuan is a city of Fergana in today's Uzbekistan. However, when the meaning of the word Dayuan is analyzed, it is understood that it means "largely curved, winding and turning". From the meaning of the Chinese word Dayuan, it is understood that it refers to a broad geographical region. An analysis of the term, along with evidence from various Chinese historical sources, indicates that it was not used to denote a single city. Instead, it has been established that by the 5th century AD, the name "Fergana" came to refer specifically to a portion of the Fergana Valley located within the territory of present-day Uzbekistan. Based on all these factors, this study is the first to propose that the Dayuan monograph in the Shiji actually refers to the Fergana Valley.

* Dr., Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Science and Letters, Department of History, Istanbul/Türkiye, adile.balci@msgsu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4490-4039

This study has provided a detailed account of the identities of the peoples mentioned in the Dayuan monography, such as Dayuezhi, Daxia, Kang and Anxi, including their geographical distance from the Han Dynasty, and their regional locations in relation to the Fergana Valley (north, south, east, and west), as well as their distinct cultural characteristics. It has been revealed that the Yuezhi, who were defeated by the Xiong-nu in the 2nd century BC, were divided into two, and that those who remained in the geography they originally lived in were sometimes called Yuezhi in the sources, and sometimes Xiao Yuezhi because they remained with a small population. Those who migrated westward, displaced the Saka and eventually settled in the northwest region of the Ili River are referred to in historical sources as the Da Yuezhi. Thus, it has been stated that the people referred to in Chinese sources with three different names, Da Yuezhi, Yuezhi and Xiao Yuezhi, were actually of the same ethnic origin, but were living in different regions as a result of dispersion. It has been suggested that the people described as Kang in Shiji were the ancestors of the Sogdian, who were merchant tribes on the Silk Road route, who established important caravan cities on the Silk Road route, and who were important stakeholders in the political, economic, cultural, economic and religious interaction between the East and the West until the 8th century A.D. It is understood that the Anxi, another group living in the Fergana Valley, engaged in trade from an early period and traveled far from their homeland for commercial purposes. It is understood from Chinese sources that they used silver as currency. In addition, it has been stated that the Anxi region mentioned in Shiji is not the same as the Anxi Headquarters established in the 7th century A.D. during the Tang Dynasty to keep the Tarim Basin under control. As a result of the war between the Fergana Valley and China, which is referred to as Han-Dayuan in Chinese sources, China became closely acquainted with the Western Region. As a result, the foundations of the Silk Road route were laid.

In this study, a qualitative approach was adopted and the research data was collected using the document analysis method. Through content analysis of the sources, detailed geographical information was obtained, and the populations inhabiting the Fergana Valley were identified along with their cultural characteristics. The findings also revealed that the formation of the Silk Road route was a direct result of China's early contact with the Western Regions.